

UZ RASPRAVU O ETNOLOGIJI

ANTO KNEŽEVIĆ

Odsjek za slavenske jezike i književnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
YU, 41000 Zagreb
Đ. Salaja 3

UDK 39:001.5
Izvorni znanstveni rad

Plaidoyer urednika ovoga časopisa držim višestruko poticajnim na raspravu. U prilogu toj raspravi pokušat ću o samom predmetu (etnologiji) progovoriti i kao filozof. Neka mi bude dopušteno da i sâm način izlaganja bude sukladan s tim.

Ključno pitanje Plaidoyerera naznačeno je u prvim dvjema rečenicama, u kojima se tvrdi da se "etnologija kao znanost nalazi u permanentnoj teorijskoj krizi. Kriza je takvih razmjera da dovodi u pitanje predmet etnologije, njene pristupe, metode, definicije, pa i samo njeno ime."

Iz točnih tvrdnja o "permanentnoj teorijskoj krizi" etnologije koja (kriza) "dovodi u pitanje" i sam predmet istraživanja, znanstvene metode, odredbe, pa čak i naziv znanosti proistječe upit: *je li uzrok te krize u etnologiji?*

Jednoznačnoga odgovora, čini se, nema. ~~Sami su etnolozi~~ jednim dijelom odgovorni za to krizno stanje, što je urednik pregledno pokazao u samom Plaidoyeru.

Kriza etnologije ipak nije samo njezina kriza. Riječ je o krizi dubljih korijena i širih razmjera. Ukratko: neki uzroci krize nisu i ne mogu biti proizvod same etnologije kao "humanističke" i/ili "historijske znanosti o etničkim skupinama".

Na ovome mjestu čini mi se umjesnim ukazati na poteškoće druge "povijesne", jezične discipline, etimologije, koja se koristi, između ostaloga, i nekim etnološkim spoznajama. Istražujući nastanak i razvoj riječi u jeziku etimologija nailazi na niz neriješenih, pa čak i načelno neriješivih pitanja, počev od upitnosti njezinih metoda do samoga predmeta istraživanja: značenja (koje je objektivno gotovo neustanovljivo, a pogotovu značenje neke riječi prije nekoliko tisuća godina, npr. u indoeuropskom prajeziku) što dovodi u pitanje i samo ime *etymologia* – istinorječje, istinoljublje–. Suvremeni ruski jezikoznanstvenik Vladimir Toporov tako tvrdi da "etimologija u najvećem stupnju opravdava sebe u *srednjem* rasponu; i najvrijedniji i najpouzdaniji rezultati postižu se u tom "srednjem" području, gdje se ne postavljaju krajnja pitanja.¹

¹ V. N. Toporov, "O nekotoryh teoretičeskikh aspektah etimologii", *Etimologija* 1984 (Moskva: Nauka, 1986), str. 205.

Ovu Toporovljevu tvrdnju možemo s punim pravom primijeniti i na etnologiju: i etnologija najpouzdanije rezultate postiže upravo u "srednjem" području u kojemu se ne postavljaju "krajnja pitanja". A ta krajnja pitanja etnologije jesu upravo pitanja iz Plaidoyer: o predmetu, metodi te (nipošto retorički postavljeno) pitanje o "perspektivama etnologije, i uopće njenom smislu". Ima još jedna bitna zajednička značajka Plaidoyer a Toporovljeva teksta: Belaj govori o "permanentnoj *teorijskoj* krizi" etnologije, a ruski znanstvenik o "nekim *teorijskim* vidovima etnologije". Pokazuje se tako da je sama znanstvena teorija i nužna i bitna za znanstvenu "praksu": praksa znanosti jest *teorijom osmišljeno istraživanje*. Bijeg od teorije i potiskivanje "krajnjih" pitanja nisu do sada vodili znanost k novomu, k napretku.

Dublje znanstveno razmatranje "*teorijske*" krize svake, pa i etnologijske znanosti, pripada "teorijskim" znanostima, epistemologiji, spoznajnoj teoriji, filozofiji znanosti.

Kriza je u osnovama znanosti kao znanosti. Znanost uzimlje jedan dani predmet iz svijeta i istražuje jedan ili više vidova opstojnosti predmeta (ali nikada predmet u svim njegovim vidovima, u cjelini). Kriznost proistječe iz općenijega, dubljega spoznajnoga prijedora: odnosa spoznavajućega podmeta (subiectum) i spoznavanoga predmeta (obiectum). Kako uopće *ja* može spoznati nešto što je *ne-ja*? Ovaj prijedor nije riješen.

Suvremena je znanost izgrađena na načelima uma (umnosti, logičnosti) i sve što je ne-umno i ne-logično ona odbacuje kao iracionalno, subjektivno, predznanstveno, mistično, predrasudno. Ali, osim područja ne-umnoga u koje znanost ne zalazi i koje ne može spoznati, postoji još nešto što znanstveni i logički um ne može spoznati, objasniti, odrediti: to je sama umnost, logičnost. Upravo je ovo imao u vidu Ludwig Wittgenstein u svojemu spisu *Tractatus logico-philosophicus*: "Jasno je: logički zakoni ne smiju sami ponovno biti potčinjeni logičkim zakonima" (*Tlph* 6.123)

Svijet je jedan. Čak ako bismo pretpostavili postojanje nekoliko svjetova (što je logički legitimno, a znanstveno bespredmetno), ipak bi oni ulazili u *jedan* sveobuhvatni svijet. U ovom svijetu, koji je jedan, stalno nailazimo na podvojenosti i mnogostrukosti. Jedan svijet pojavljuje se mnogoliko. Ne samo svijet, nego i pojedini predmeti (pojave, stanja) pokazuju se u mnoštvu likova. *Smrt* npr. može biti: tema lirskoga opisa; filozofski problem; pitanje kojim se bave posebne znanosti: biologija, etnologija, kemija, psihologija, sociologija...; proživljaj čovjeka koji je izgubio bližnjega; riječ u rječniku; vjernikova predodžba; vojničko uništenje neprijateljske žive sile; ubojičin čin; glumčev uživljaj u ulogu itd. Samo na ovom jednom primjeru vidi se *mnogolikost jedne* pojave (za koju se, usput budi rečeno, ne može reći da uopće jest; smrt naime *nije, ne postoji*). Sve pojedinačne smrti gube svoja obilježja u ravnodušju ništavila. Nije li ironija jezika moći reći da se glumac "uživio" u ulogu mrtvacu?).

Ne samo da je znanstveni svjetonazor (Weltanschauung) samo jedan od mnogih (uz vjerski, pravni, umjetnostni, običajnostni, filozofski...), nego se i on dalje cijepa na posebnost znanstvene slike svijeta (Weltbild): biologijsku, etnologijsku, fizikalnu, kemijsku, povijesnu, psihologijsku...

Ostavimo sada po strani teorijske prijedore osnova suvremene znanosti i pokušajmo razmotriti neke tvrdnje iz Plaidoyer a.

Suvremeni svijet (koji je jedan) vrlo brzo, gotovo danomice mijenja svoje lice. U takvu svijetu u kojemu je "već zastario i najsuvremeniji kompjutor u trenutku njegove prve uporabe", u kojemu je i budućnost "zakašnjela", čini se bitnim znanstveno istražiti sav složaj prijašnjih i sadašnjih-još-ne-izgubljenih životnih oblika ethnosa iz kojega čovjek potječe. To postaje tim važnije budući da suvremenost u masovnim razmjerima potiče i nameće vizualan odnos prema svijetu (video, film, TV, kompjutori), dok se pojmovnost (knjiga) doživljuje kao napor (što ona u biti i jest). Ukoliko se danas ne opišu ostaci "govora, običaja i uredaba" ethnosa i ne sačuvaju svjedočanstva o tome, sutra ih možda neće biti. Teško će biti vizualiziranu čovjeku shvatiti i prihvatiti npr. bezstrašan odnos prema smrti.

Smisao etnologije vidim u opisivanju i znanstvenom protumačivanju pojava bitnih za određeni ethnos; u razjašnjavanju obrednosti i svetosti svakodneвно, svakogodišnje i sva-koosobno obnavljajućega se života u svim njegovim vidovima: radu i igri; zdravlju i bolesti; kući i polju; pjesmi i naricanju; spolnosti i jalovosti...

Suradnja etnologije s ostalim znanostima korisna je i potrebna; bojazan od "brisanja granica među znanostima" zbog interdisciplinarnoga pristupa znanstvenomu istraživanju nije, čini se, opravdana, ima li se na umu da je pretpostavljeni cilj svake znanosti *spoznaja (istine) istraživanoga predmeta*.

Etnologiju s ostalim znanostima povezuju ne samo

- a) u nekim slučajevima zajednički predmet istraživanja (koji se može istraživati pod različnim vidovima), nego i
- b) opća pitanja zasnivanja teorijskih načela znanstvenoga istraživanja i
- c) zajednički medij izlaganja (jezik i slika).

Ponekad na prvi pogled nije tako vidljiva veza između pojedinih znanstvenih disciplina. Imaju li išto zajedničko npr. etnologija i filozofija? Pokušajmo na ovaj upit potvrdno odgovoriti navodeći samo jedan vid odnosa među ovim znanstvenim područjima.

Filozofijsko nazivlje za najopćenije pojmove u svakom jeziku nosi najodmišljeniji (najapstraktniji) mogući sadržaj. Ti najodmišljeniji nazivi, npr. u slavenskim jezicima, nastajali su:

- (1) izvođenjem od riječi za konkretne predmete i radnje i/fili
- (2) odmišljanjem konkretnoga označenoga (signifié) istoga označitelja (signifiant) i/fili
- (3) preznačivanjem riječi određenoga duhovnoga (bajoslovnoga, neznačajkoga, vjerskoga...) sadržaja.

Primjer za (1) jest izraz *istraživanje* koji u filozofiji 20. stoljeća ima nazivni sadržaj –investigation–. Sam je pak glagol *istražiti* izvedenica od riječi koja je imala/ima izrazit lovački sadržaj: *trag*. Kao primjeri za (2) mogu poslužiti filozofijski nazivi: *osnova* –principium, fundamentum–, potekla od općeslavenskoga tkalačkoga naziva *osnova* te logički naziv *sud* –tvrdnja s istinosnom vrijednošću– koji potječe iz staroslavenskoga pravnoga nazivlja, kao i spoznajnotcorijski nazivi *pojma* i *shvaćanje* s gotovo lovačkim predznačenjem itd. U skupinu (3) ulaze filozofijski nazivi kao što su *čin*, *pričin*, *privid*..., koji sve do danas u južnoslavenskom bajoslovlju zadržavaju svoj predznanstveni

sadržaj; filozofijski naziv *misao* sa svojim prijašnjim djelomice tabuiranim lovačkim značenjem. Svi navedeni oblici čovjekova života (lov, tkalaštvo, bajoslovlje, pravne uredbе...) mogu biti predmet istraživanja etnologije.

Etnologija će opravdati smisao vlastita postojanja ako doista bude ono što znači njezin slavenski naziv: *narodoslovlje*, tj. *slovo* (-um, znanost, logos-) roda/naroda (-ethnos-). Riječ *slovo* u jeziku srednjovjekovnih Slavena bijaše jednom od najmnogoznačajnijih riječi: imala je osamdesetak značenja, koja su stvorena sukladno s grčkim nazivom *lógos* kao prevoditeljskim predloškom. *Rod* (logički naziv za -genus-, a dao je i jedan od triju slavenskih naziva za -natura-: *priroda*), koji je i narod (ethnos), imenuje i nešto više od toga: istočnoslavenskoga boga plodnosti, *Roda*.

Radujući se obnovi i uzdizanju naše etnološke misli, spomenuo bih na koncu još nešto što mi se čini korisnim ne samo za znanost, nego za kulturu uopće: možda bi bilo dobro razmisliti, imajući naravno na umu raspoložive snage naših etnologa, o sastavljanju *Etnološkoga rječnika*, koji bi obuhvatio ne samo *termini tehnici* ove znanosti, nego i sve bogatstvo etničkih naziva za realije, kojih sutra možda neće biti.

Bloomington, proljeće 1989.